

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2-Осьмачка

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.4.1/16>

Бородица С. В.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Кузь В. В.

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ У РОМАНІ «ПЛАН ДО ДВОРУ» ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ

У статті окреслено художню концепцію людини в романі «План до двору» Тодося Осьмачки крізь призму жанрово-стильової самобутності творчої спадщини митця. Доведено: зосередившись навколо проблеми національної ідентичності, письменник на перший план виводив внутрішній світ невлаштованої в соціумі особистості, її індивідуальні переживання; утверджував український психотип персонажа – сильну особистість, яку не скорила тоталітарна система і котра презентувала українство у світі. З'ясовано, що модернізм у романах Тодося Осьмачки зумовлений, з одного боку, необхідністю національного самозбереження в умовах еміграції, а з іншого, – прагненням інтегрувати українську літературу в європейський культурний простір. Загалом романістика митця виразно засвідчила, що українська проза за жанрово-стильовою своєрідністю не лише продовжила кращі традиції 1920-х років, а й досягла нового естетичного рівня.

Визначено експресіоністські ознаки роману, зокрема, його апокаліптичний хронотоп, відтак акцентовано увагу на екзистенційних аспектах характеру персонажів у романі «План до двору», передусім автор структурував складний образ Івана Нерадька, національно стійкого і морально незламного. Своєю сміливістю, конструктивною впертістю, винятковою рішучістю, власною гідністю він вивищується над звироднілими представниками советської влади, бо протестує проти покори та несправедливості. Що важливо, він не зламався під жорстоким тиском ворожої системи. Тому можемо говорити про авторську модель національного характеру в романі.

Таким чином, художній світ роману «План до двору» та модель персонажа в ньому, розглянуті крізь призму екзистенціалізму, експресіонізму, символізму, засвідчують синтетичний характер авторського стилю, заґрунтованого в український фольклор. З'ясовано значення великої прози Тодося Осьмачки в українському письменстві ХХ століття.

Ключові слова: роман, політичний роман, жанр, експресіоністська поетика, національний тип особистості персонажа, публіцистичність.

Постановка проблеми. Доля Тодося Осьмачки надзвичайно складна. Його життя в епоху тоталітаризму було драматичним, що й відбилося на психотипі митця – самітник і відлюдник. Драматизм існування напівбожевільного Тодося Осьмачки ускладнився трагедією еміграційного періоду. Фанатичні чесність і правдолюбство викликали злість і ненависть до нього, як з боку радянської влади, так і недоброзичливців із письменницького цеху. Пережиті в Лук'янівській в'язниці та Кирилівській психлікарні враження сублимовані

в його великій прозі – романах «План до двору» та «Ротонда душоубців».

Творчість Тодося Осьмачки, поетична і прозова, демонструє стильовий синкретизм, що сьогодні є актуальною проблемою для сучасних літературознавців. Більшість із них (Валентина Барчан, Світлана Маринкевич, Микола Скорський, Юрій Шерех та ін.) переконливо говорять про синтез модернізму і фольклорної поетики як визначальну рису так званого «осьмачкізму». Гнівний осуд тоталітаризму і трагічного становища укра-

їнців в абсурдному світі художньо втілені автором за допомогою екзистенційних образів та мотивів (жаху, самотності, відчаю, смерті), фольклорних елементів, передусім у творенні образу знівченої України (опозиція сакральний-інfernальний світи). Наголосимо, що романи Тодося Осьмачки написані переважно в експресіоністській поетиці з властивими їй ознаками (напружений конфлікт протилежних сил; динамічний сюжет; швидка зміна епізодів; символічність; ліризм; пригодницькі елементи; демонічні образи та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Творчий доробок письменника-емігранта об'єктивно тривалий час залишався поза увагою українських науковців. Фактом літературознавчого осмислення його прозового доробку стало видане 1969 року англійською мовою компаративне дослідження Марії Овчаренко, де порівнювалася проза Миколи Гоголя й Тодося Осьмачки.

Дослідницький інтерес до творчої спадщини митця активізувався на материковій Україні з 1990-х років. Побачили світ монографії «“Танцююча зірка” Тодося Осьмачки» (1996) Ніли Зборовської, «Тодось Осьмачка: життя і творчість» (2000) Миколи Скорського, «Стильові домінанти поезії Тодося Осьмачки» (2007) Світлани Маринкевич, «Творчість Теодосія Осьмачки в контексті стильових та філософських вимірів ХХ століття» (2008) Валентини Барчан, «Письменник і тоталітаризм. Психологічна інтерпретація прози Тодося Осьмачки» (2010) Ольги Піскун. Відзначимо роман-біографію «Поет із пекла» (2003) Михайла Слабошпицького, де окреслено складний образ митця – «Осьмачки-легенди» й «Осьмачки-реальності», які важко розмежувати.

Упродовж 2016–2018 років у Черкасах побачили світ кілька краєзнавчих розвідок про Тодося Осьмачку: «Куцівський бурлака: 120-річчю від дня народження Т. С. Осьмачки присвячений» Сергія Мошенського, «Мій Тодось Осьмачка» Володимира Поліщука та «Русалко з Куцівських ярів: до 125-ліття від дня народження Т. Осьмачки» Валентини Коваленко. Кожен з авторів зробив спробу обґрунтувати виразний автобіографізм творчості письменника та дослідити його родове дерево. Критики й літературознавці відзначають непересічний талант Тодося Осьмачки в поезії, ліро-епосі, прозі, публіцистиці, його винятковий патріотизм та рішучий протест проти терористичного тиску чужого тоталітарного режиму в Україні. Але чимало аспектів його літературного доробку залишаються поза їхньою увагою.

Постановка завдання. Мета статті – осмислити проблему національної ідентичності українців в романі «План до двору» Тодося Осьмачки в контексті його стильового синтезу.

Виклад основного матеріалу. Перший прозовий твір Тодося Осьмачки – «Старший боярин» – написаний в експресіоністському стилі з елементами неоромантизму. Наступні романи «План до двору» і «Ротонда душоубців» наповнені викривальним пафосом і містять елементи автобіографізму. Вони присвячені темі знищення українського села, коли масштаби колективізації, страшний голод та масові репресії руйнували його фізично і морально. Так, тему роману «План до двору», опублікованого 1951 року в Торонто, підказав Володимир Винниченко. В одному з листів (автор його оприлюднив у передмові до твору) письменник радив розповісти «формою повісті або роману про штучний голод на Україні, влаштований комуністами» [3, с. 101]. Твір написано через двадцять років після зображуваних подій. Його задум виник у таборах ДіПі.

У романі виділяємо домінують сюжетну лінію – переслідування більшовицькою владою сільського вчителя Івана Нерадька, справжнього патріота України. Нерадька звинувачено у неблагонадійності за «націоналістичні переконання». Він побачив сцену етапування до сільради трьох селян із сім'ями. Слова інспектора, що здійснював ревізію у школі, де вчителював Іван, вразили його: «Це все Шевченкова робота, якби не його Кобзар, то соціалізм було б легко запровадити. Ніхто не опирався б. А то він усім загнав у голову Україну і юна ось така стала, як бачите» [3, с. 103]. На такий страшний за своєю суттю висновок відступника Нерадько щиро й, головне, необережно відповів: «Це не Україна, це чуже лихо на Україні. Справжня Україна у наших серцях. І вона мене і підохочує до роботи, і дає змогу крізь це чуже лихо радісно дивитися в майбутнє» [3, с. 103]. Інспектор пильно подивився молодому вчителеві у вічі, а через три дні після розмови його звільнили з вчительської посади.

Івана Нерадька згодом заарештували як «польського шпигуна і буржуазного агента». Конфлікт головного персонажа з тоталітаризмом закінчився трагічно – Нерадько помстився начальникові ДПУ за вчинені злочини. Письменник трактував його помсту як мужній громадянський вчинок, що став символом помсти України своїм ворогам за поневолення і знуцання. Нерадько в романі – своєрідна авторська призма, через яку автор осмислює

вав соціально-історичні події в українському селі, передусім насильницьку колективізацію, а точніше репресивні заходи влади проти українських селян-господарів, так зване розкуркулення.

Особливу увагу автор звертає на тих, хто утверджував більшовизм на селі, такі собі чиновники-«двадцятип'ятитисячники». Вони, не обтяжені «пережитками капіталістичного минулого», були проти всього українського і люто ненавиділи «українських буржуазних націоналістів». У романі є два типи таких посланців: 1) голова колгоспу Єшка Хахлов, що зневажливо ставиться до селян, відверто знущається над ними; 2) начальник районного відділу ДПУ Єрмила Тюрін – один із «солдатів революції» – цілої армії репресантів. Відтак Тодось Осьмачка серед важливих причин трагедії українського села називав власних зрадників-«висуванців». Такі сільські люмпени, різні за віком, віддано служили владі, завдаючи Україні чимало зла. Як правило, «помічниками» більшовицької влади були комсомольці-активісти, котрі власне й розкуркулювали тих, кому присуджували «план до двору» – немилосердне покарання вигнанням із власного будинку і неймовірно високими податками. Автор виводить цих осіб безіменними, без індивідуальних характеристик, як-от в епізоді арешту «чамренного» Кошелика на сходці села. У такий спосіб він розкрив аморальну сутність більшовицько-тоталітарної системи.

Роман «План до двору» наснажений публіцистичним пафосом, який дозволив Тодосеві Осьмачці відверто розповісти про один із трагічних історичних періодів України. Голова колгоспу Єшка Хахлов та «районний комісар, голова міліції і начальник гедеви, все в одній особі» Єрмила Тюрін перетворюють життя селян на «всенародну тюрму», «безстітну в'язницю» [3, с. 128], бо їм важливо було зламати страхом і безвихіддю непокірних українців. І вони цілеспрямовано здійснювали свою мету: втопили у ставку Лукіяна Кошелика за критику більшовизму, тримали в льосі під церквою Шиянову дружину з донькою Ніною за те, що «переховували» Івана Нерадька, планували у «конфіскованій» хаті Євгена Шияна відкрити дім розпусти.

Більшовики – носії «диявольсько-хижацької сили» за логікою розгортання конфлікту мають бути покарані. Так, комсомолец Дуля впав із дзвіниці, коли вороги глумилися над церквою, Єрмилу Тюріна убив Нерадько ножем-колодачем, рятуючи красуню Мархву від гвалтівника. Зрозуміло, що Тодось Осьмачка майстерно реалізував ідею «страшної помсти» як священної відплати. Тому, попри криваву кульмінацію, роман має оптиміс-

тичний фінал: Іван Нерадько разом з Мархвою Кужелівною і маленькою Ніною рятуються втечею на автомобілі комісара Єрмили Тюріна. Вони щасливо перетинають радянський кордон, потрапляючи у вільний світ. Професор Юрій Ковалів зазначає, що розв'язка «видається неправдоподібною, запозиченою з кримінально-пригодницького роману» [2, с. 409].

«План до двору» – політичний роман, де автор обґрунтовував політичні реалії, в яких опинилася Україна, передусім з'ясував причини і наслідки дій більшовицької системи, що «поводиться із своїми людьми, неначе свиня з тією їжою, що в неї в кориті» [3, с. 123]. У назві роману поняття «план до двору» – юридична формула більшовицького судочинства, яку застосовувала влада в 30-х роках минулого століття в українських селах. Степан Пінчук порівнює радянський «план до двору» з «аутодафе» іспанських інквізиторів, котрі спалювали єретиків на вогнищі: «За жорстокістю “план до двору” переважає аутодафе. Його застосовували не до окремих осіб, яким можна пред'являти справжню або сфабриковану вину, а до цілих родин, більшість членів яких, зокрема діти, були невинними, поза всяким сумнівом» [4, с. 6].

За «планом до двору» комісари, міліція вигнали всю родину з хати без нічого, в чому були, без права на повернення. В одну мить вона втрачала все нажите, набуте, настаране, перетворюючись у безхатченків. Хто пручався, відмовлявся виконувати «план до двору», як, наприклад, Євген Шиян, того кидали в тюрми, засиляли в Сибір на вірну смерть чи просто вбивали: «...що то значить “План до двору”». Це вигнати з власного дворища хазяїнів в одних сорочках на поневіряння між сусідами, а їх двір зламати і звести на купи, що лежать і коло конюшень, і коло кабиць. ...Це був удар по хазяїнові, який мало чим різнився від наглої його смерті» [3, с. 132].

Через «план до двору» Тодось Осьмачка показав страшну людську трагедію, що трактував як свідоме і цілеспрямоване нищення українського народу, міцну основу якого завжди становила родина. Роман складається з передмови та епілогу, дев'ятнадцяти глав, які читач сприймає як цикл самостійних оповідань [1, с. 37]. Кожен розділ має: розлогу назву («Благання там, де не треба», «Сліпа доля веде тільки сліпе серце», «Події, від яких тріснуло б і небо, якби воно мало серце», «Найщиріша молитва іскрить на тих висотах, що і падуча зоря» та ін.), за якою можна зрозуміти, про що йтиметься далі; окремі сюжетні лінії (Лукіяна Кошелика, Тимоша Клунка, родини Євгена Шияна, сваволі Єшки Хахлова і Єрмили Тюріна та

ін.); власну композиційну структуру, як-от розділ «Благання там, де не треба» про дивну закоханість жорстокого бригадира Скакуна, «живого вішальника», в Мархву Кужелівну; вставна казка про гетьманенка та сирітку, перед смертю розказана Софією Шиян своїй доньці Ніні в попівському підземеллі; оніричне видіння Мигули Гатаяшки про чорного чоловіка, який відкинув самого Бога.

Роман не розпадається на окремі розділи, бо ті об'єднані часом, подіями, персонажами і, що важливо, ідеєю межового існування. Так, Іван Нерадько та Мархва Кужелівна синтезують наративну структуру твору. Ці два образи репрезентують український світ, трагічно розколотий на «чоловічу і жіночу частини» [1, с. 43]. Мархва Кужелівна – символ «дівчини-раю», який заповзявся знищити Єрмила Тюрін. Покарав гвалтівника чоловік-месник, що «розв'язує конфлікт твору» [1, с. 43].

У романі «План до двору» автор реалізував містичні елементи, знівелювавши межу між реальним та ірреальним світами. А відтак події розгортаються одночасно у двох хронотопах. Тодось Осьмачка часто наділяв звичайні предмети побуту таємною чи демонічною силою (символічним є образ ножа-колодача, що побував у руках Мархви Кужелівни, Скакуна і нарешті Івана Нерадька, перетворившись в останнього на знаряддя помсти над Єрмилою Тюриним) і, навпаки, уявні лиховісні речі набували реальної конкретики (жорна, що більшовики як покарання вішали жертвам на шию, хрести кладовища, ворони, моторошний звук клепання та ін.). Вважаємо, що переосмислюючи традиційну семантику образів, письменник моделював апокаліптичний світ більшовицького панування, на відміну від гармонійного національного світу України. Наприклад, звук клепання вранці був моторошним, відбиваючи бажання селянам «дивитися на той білий світ»; церковний дзвін перетворюється на «розпачливий алярм і божевільне бажання зробити всім живим людям у селі дошкульної муки, щоб усяке людське бажання було перелякане і кожна людська байдужість була збуджена до найвищого неспокою, до жаху» [3, с. 127]; крик затравленого зайця заступається «моторошним виттям собаки», гуком сови, нявканням kota, що замість церковного дзвону прив'язаний комсомольцем Дулею до відра. Таким чином, текст роману наповнений лиховісними звуками сугестивної сили й емоційного впливу на читача.

Апокаліптична картина зруйнованого селянського буття у виразнена автором за допомогою вражаючого образу спаленої церкви без вікон і без хреста: «А церква на вигоні і без хрестів, і без

вікон, з опалою штукатуркою, якоюсь рудою понурою витяглася над селом і робила кладовище чорнішим і поле пустельнішим» [3, с. 162–163]. Навіть тиша у романі навіює жах. Кожна жива людина у ній боялася навіть дихнути чи видати якийсь звук. І цій напруженій тиші тільки сова – провісниця біди «гуками гула на церкві. Здавалося, що і вона на службі у Балаклеїської гепеви і своїм містичним криком робить советський жах ще й таємничим. Почувалося, що сова сидить на тій дзвіниці, над якою загнуто вниз хрест. Бо на другій бані хреста не було, а тільки стримів залізний шпичак, а на ньому хтось із комсомольців почепив відро, що було глиняником, коли мазали колгоспну управу. Вдень проти сонця воно дуже біліло. А вночі так само чорніло, як і інші речі. Тільки місячної ночі позначалося проти неба неначе велетенський ніготь, зірваний у дивезного покійника» [3, с. 166–167].

На тлі зруйнованої церкви відбувалися містичні події, демонічні явища. Містично-страшні епізоди дозволяють говорити про наявність жанрових ознак готичного або «чорного» роману (роману жахів). Так, в епілозі «Найтяжче горе для людини тоді, коли вона чує тільки луну від голосу світової правди» скульптури Леніна і Сталіна набувають сатанинських рис: замість чуба, одержі і чобіт покрилися «білою шерстю і на пальцях, і на вухах, не змінивши природних рис їх обличчя. Вони повернуті були уже до художників, і в кожній правій руці тримали по такій сокирі, якими колись одрубували винуватцям голови ще за часів московського середньовіччя» [3, с. 235]. Скульптури вождів трансформувалися в круків з «великими чорними крилами», щоб напасти на людей і почути «хруск кісток від ударів сокир» [3, с. 235]. У романі «План до двору» змагаються Бог і диявол. І ця смертельна боротьба відбувалася як в Україні, так і в душі кожного українця. Автор, звичайно, виправдовує чесне ім'я Івана Нерадька, гнаного та упослідженого упродовж усього твору. За допомогою напружених колізій, ініціації, викрадень та постійного страху він провів свого персонажа «колами» більшовицького пекла.

Таким чином, роман Тодося Осьмачки можна трактувати як міфологічно-символічний твір про трагічну екзистенцію української нації, передусім селян та інтелігенції. І хоча дослідники літератури достатньо стримано писали про «План до двору», порівняно із повістю «Старший боярин», все ж роман залишається знаковим для української прози середини ХХ століття. Можливо, і справді Тодось Осьмачка не завжди вигранював художню форму,

але за викривальним пафосом він не поступається романам Уласа Самчука, Василя Барки, Івана Багряного та ін. Вірність життєвій правді, психологічно вмотивовані образи персонажів, дихотомії добро-зло, життя-смерть, реальність-ірреальність, візійні картини, елементи національної демонології засвідчують: художній світ у романі виразно апокаліптичний, що відповідало ідейному задумові письменника – викрити і засудити антигуманний більшовицький режим, що цілеспрямовано руйнував національну ідентичність українців.

Роман «План до двору» має чимало автобіографічних ознак. Тодось Осьмачка, як і його персонаж Іван Нерадько, був довгий час своєрідним нелегалом на рідній землі і зрештою був змушений емігрувати, рятуючись від совдепівського переслідування. З іншого боку, автор намагався збільшити дистанцію між собою та головним героєм твору, не повторюючи ні життєвих перипетій, ні свого характеру. Попри це ми простежуємо майстерно осмислений досвід власних поневірянь, щоб об'єктивно відтворити більшовицький терор в Україні, як страх поступово проникає у свідомість українців, заступаючись відтак безнадією.

Кожен образ персонажа у творі – це «викінчена монолітна картина» (С. Пінчук), бо вони є носіями вітаїстичної сили й екзистенційного буття. Їм властиве попри все радісне сприйняття світу. Його не може подолати навіть апокаліптична соціальна дійсність, бо небо було «повне свіжої радості», земля ділилася теплом «пташиного серця і щастя», лугові води радісно блистіли, «тихе сяйво» освітлювало степ і т. д. Вважаємо, що оптимістичними пейзажами Тодось Осьмачка намагався передати життєствердність українців, їхнє мудре світовідчуження: «Слава тобі Господи, і сьогодні зійшло сонце, хоч і сьогодні катівська влада на Україні» [3, с. 127].

Письменник майстерно реалізував прийом контрасту, щоб протиставити два бажання: з одного боку, бажання українців вижити, з іншого, – бажання тоталітарної системи знищити їх будь-що. «План до двору» демонструє продуману політику репресій. Спочатку знищується українська інтелігенція, потім нижчі верстви, вкінці – навіть дурнів, тобто тих, хто хотів врятуватися через зраду, перейшовши на службу системи. Жертвами стають усі, але в першу чергу бунтарі, як Лукіяні Кошелік чи Євген Шиян. В їх образах автор втілює сильний негнугий характер українського селянина (Лукіяні Кошелік), за що підступно скинутий з кручі, чи сокирою захищає свої сім'ю і господарство від руйнування (Євген Шиян), підло застрелений комісаром. Смерть

Євгена Шияна вражає читача абсурдністю. Здається, події на його подвір'ї розгортаються повільно, як загальмовані: «У раненого господаря на чолі з'явилися краплі поту. Видно було, що він знесилився і що надходить остання хвилина його життя, бо під неосяжним вічним небом він почув найстрашніший холод людської самоти. І та свідомість, що він гине від несправедливої та лютої сили, обороняючи найвищу і останню правду свого існування, стала його пекти, що він покинутий всіма і такий манюсінський перед цією силою, що навіть Бог не може помітити, аби оборонити його» [3, с. 144].

Розповідь Тодося Осьмачки драматична, швидше експресіоністська, що зближує його з Василем Стефаніком чи навіть Григором Тютюнником. Їх об'єднує вміння моделювати національний характер українця – простого селянина, високоморального, з власним баченням світу і себе в ньому. Ці прості народні натури красиві у своєму часто наївному розумінні подій і явищ, що водночас засвідчує їхнє моральне і психічне здоров'я (Лукіяні Кошелік, Софія Шиян, тітка Лепестина, Мархва Кужелівна).

Тодось Осьмачка протиставив у романі образи «України колишньої» й «України радянської» в соціально-політичному контексті. Відтак перша асоціюється з гармонією минулого, а друга, навпаки, дисгармонійна, бо переживає наступу руйнівних сил. Це протиставлення дозволило авторові зіставити часові площини «колись», де українці раділи усталеному існуванню з народними звичаями, традиціями, цінностями, і «тепер», коли він щодня переживає почуття відчаю, тривоги, страху. У минулому людина могла протистояти злу через помсту, а зараз тоталітаризм викорінив здатність боронитися, тому людина приречена на роль жертви. Іван Нерадько стає утікачем. І в цьому він знаходить свій порятунок.

Як ми зазначали вище, Тодось Осьмачка в романі окреслив апокаліптичний світ, в основі якого – есхатологічний міф про руйнування українського села. У цьому трагічному просторі головні персонажі змагаються з більшовизмом як світовим злом, що уособлює вселенський хаос. Звідси – зображення людини в «межовій ситуації». Усі персонажі-українці – Лукіяні Кошелік, Євген і Софія Шияни, тітка Лепестина, Мархва Кужелівна, Полікарп Скакун – так чи так переживають психологічні стани відчаю, розгубленості, самотності, страху, приреченості у ворожому світі. Це – екзистенційні переживання, безперечно, зумовлені сферою національного буття.

У романі «План до двору» у всій масштабності постає національна катастрофа в конкретно-історичних межах під радянської України, тому Тодось Осьмачка показав трагедію саме українця. Ми можемо говорити про національний характер головного персонажа Івана Нерадька, якому властиві такі ознаки: патріотизм; носій національної ідеї, через що був звільнений з вчительської посади (донос); внутрішня гармонія з навколишньою дійсністю (пасторальність); волелюбність; культ правди; християнська мораль та ін.

Звичайно, Іван Нерадько, переживаючи у свідомих селян і наражаючи їх на небезпеку, відчував постійну тривогу, зацькованість, передчуття тяжкої неминучості, беззахисність. Його рятує тітка Лепестина, запропонувавши намалювати її портрет. Нерадькові «хотілося хоч на годину, хоч на кілька хвилин стати абсолютно незалежним від чиєїсь опіки» [3, с. 154–155]. За допомогою мистецтва головний персонаж перемагає абсурд й хаос більшовицького панування. У мистецькій дії (малюванні портрета) відбувається себетворення, що демонструє індивідуальну волю Івана Нерадька. Він оживає духовно, повертаючи віру у власні сили. Своєрідний деміургічний акт тепер вже митця реалізовано ним у розкритті творчих можливостей і таланту. Індивідуальне творче зусилля Нерадька набуває екзистенційного сенсу, бо означає визнання перемоги його духу.

Образи українців у романі «План до двору» Тодосю Осьмачки – екзистенційні, приречені більшовицькою репресивною системою на страждання. Зокрема, Іван Нерадько – авторська модель національного характеру. За Тодосем Осьмачкою, українцеві-патріоту властиві насамперед такі ознаки: інтровертність, тобто зосередженість персонажа на власних переживаннях, особистісно-індивідуальному світі; кордоцентризм, що виявляється в сентименталізмі, чутливості, любові до природи, естетизації буденного життя, творчості; індивідуалізм, реалізований у прагненні до особистої та національної свободи; перевага почуттєвого над раціональним; домінування морального буття над інтелектуальним в екзистенційному вимірі; працьовитість; релігійність та ін.

Іван Нерадько – українець за вольовим чинником, свідомий свого українства. Його непроста доля осмислена автором в національно-історичній призмі. Він наголосив, що національне самопізнання персонажа відбувається через заглиблення в історію українського народу, а також його культури. Насамперед мова йде про формування патріотичного почуття. Читач розуміє: національне

в характері Івана Нерадька акцентоване автором вже на початку роману: «Здавалося, що там аж над зорями одбулася шалено радісна і світла містерія ночі похожа на великодну відправу на землі в колишніх церквах. ...Цей настрої зачепив і Нерадька Івана, хоч він і лежав на голій лаві під стіною... Одначе він почував холод під старою свиткою і “Кобзар” у головах, застелений власним піджаком, твердіше муляв» [3, с. 102]. Таким чином, «Кобзар» Тараса Шевченка для молодого вчителя – не тільки важлива книга для читання, а він з ним і вночі, виявляючи залежність від Шевченкових слова, думки, позиції. Поет для Нерадька – інтелектуальний і духовний орієнтир в українській історії та гіркому сьогодні, зітканих із катаклізмів та перешкод. Автор насамперед наголосив на культурній індивідуальності українця, тобто його внутрішній екзистенції.

Можемо стверджувати, що Тодось Осьмачка надавав перевагу системі чинників, за допомогою яких формувалася душа української людини. Серед них важливими є географічний, історичний, соціальний, культурний і доглибинно-психічний. Кожен по-своєму реалізований в характері Івана Нерадька, котрий виявляє особистісне (кохання до сільської красуні Мархви Кужелівни), національне (смертельне протистояння з ворогами України) та соціальне (симпатія до свідомих селян-українців, порятунок Ніни – доньки Євгена Шияна) життєдіяння. Це увиразнює національну сутність головного персонажа, надаючи йому унікальних рис. Відчуття ідентичності Івана Нерадька посилюється в результаті чіткого відмежування «свого» від «іншого», що відразу ж трансформується в «чужого», при чому «своїм» у романі виступають земля, авторитети, хата, мова. Убивши районного комісара за спробу згвалтувати Мархву, молодий чоловік зрозумів, що вчинив правильно, хоч і не за воєнними правилами: «Він відчув, що вбив, хоч і не по-лицарськи, ззаду, але так само вбив, як і комуністи убивали непокірну Україну: зброєю – неозброєну; наїдені і напичені – голодну і холодну... Одягнені і вишнуровані – обідрану і полатану... Убивали без питань і попереджень як дичину...» [3, с. 228].

У результаті Іван Нерадько самовизначився: він разом із маленькою, але сміливою дівчинкою-сиротою Ніною та Мархвою, що погодилася на втечу, переодягнувшись у чоловічий одяг, обрізавши косу, таки виберуться зі «страшної ситуації» і поганьбленої більшовиками України і здобудуть волю – «те світло, що сяє могутніше над всі земні і небесні вогнища» [3, с. 231].

Висновки. У романі «План до двору» Тодось Осьмачка змодельював національний тип особистості – певний культурно-етнічний образ людини із системою психологічних якостей, властивих представникам українського народу, сформованих упродовж всієї історії існування нації. Тому Іван Нерадько втілює типові риси національного характеру українців (індивідуалізм, емоційність, кордоцентризм, поетичність, антеїзм, прагнення

волі та ін.). Актуалізувавши у творі бінарні опозиції українське-радянське, своє-чуже, вірність-зрада, гуманність-ненависть, справедливість-підступність, письменник правдиво відтворив національну душу українців крізь призму загальнолюдських начал. Бо формування світогляду самого автора відбувалося в складних умовах українського культурно-національного буття першої половини ХХ століття.

Список літератури:

1. Зборовська Н. «Танцююча зірка» Тодосія Осьмачки. Київ : МСП«Козаки», 1996 64 с.
2. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХ ст.: підручник: у 10 т. Київ : ВЦ «Академія», 2021. Т. 8. 592 с. (Серія «Альма матер»).
3. Осьмачка Т. Старший боярин; План до двору: романи / підгот. текстів, передм. С. Пінчука. Київ : Український письменник, 1998. 240 с.
4. Пінчук С. Свідок і оборонець «зірваної з кореня» України. *Осьмачка Т. Старший боярин; План до двору: романи / підгот. текстів, передм. С. Пінчука.* Київ : Український письменник, 1998. С. 3–8.

Boroditsa S. V., Kuz V. V. THE PROBLEM OF THE NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIANS IN THE NOVEL “PLAN TO THE COURT” BY TODOSIY OSMACHKA

The article outlines the artistic concept of man in Todosiy Osmachka's novel Plan to the Yard through the prism of the genre and style identity of the author's creative heritage. It is proved that by focusing on the problem of national identity, the writer brought to the fore the inner world of a person who is not settled in society, his individual experiences; affirmed the Ukrainian psychotype of the character—a strong personality who was not subdued by the totalitarian system and who represented Ukrainians in the world. The author shows that modernism in Todosiy Osmachka's novels is conditioned, on the one hand, by the need for national self-preservation in the conditions of emigration, and, on the other hand, by the desire to integrate Ukrainian literature into the European cultural space. In general, the artist's novels clearly demonstrate that Ukrainian prose not only continued the best traditions of the 1920s in terms of genre and style, but also reached a new aesthetic level.

The expressionistic features of the novel, in particular, its apocalyptic chronotope, are identified, and attention is focused on the existential aspects of the characters' character in the novel “Plan to the Court”, first of all, the author has structured a complex image of Ivan Neradko, a nationally resilient and morally unbreakable person. With his courage, constructive stubbornness, exceptional determination, and dignity, he rises above the degenerate representatives of the Soviet government because he protests against obedience and injustice. Importantly, he did not break under the brutal pressure of a hostile system. Therefore, we can talk about the author's model of national character in the novel.

Thus, the artistic world of The Plan for the Yard and the character model in it, viewed through the prism of existentialism, expressionism, and symbolism, demonstrate the synthetic nature of the author's style, which is grounded in Ukrainian folklore. The significance of Todosiy Osmachka's great prose in the Ukrainian literature of the twentieth century is determined.

Key words: novel, political novel, genre, expressionist poetics, national type of character's personality, publicism.